

Ο υπομνηματιστής του Ομήρου Επίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος (περ. 1115 – 1198).

Richard Hunter, Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Cambridge.

Λίγοι είναι οι σύγχρονοι μελετητές που υιοθέτησαν την ίδια ανεπιφύλακτα επαινετική στάση απέναντι στον Ευστάθιο όσο ο Paul Maas. Ένα βασικό έργο αναφοράς γύρω από τη βυζαντινή φιλολογία εκτιμά πως, ως σχολιαστής του Ομήρου, «ο Ευστάθιος στις Παρεκβολές του δεν έχει τίποτε πρωτότυπο να συνεισφέρει, ούτε είναι και ιδιαίτερα οξυδερκής κριτικός κειμένων». Η κατανοητή, ως έναν βαθμό, σύγχρονη απαίτηση για προσωπική πρωτότυπη συνεισφορά σε ένα έργο υπομνηματισμού είναι από μια άποψη εντελώς εσφαλμένη. Με αυτόν τον τρόπο τον αντιμετωπίζουμε απλώς ως πηγή για τη δική μας έρευνα γύρω από την αρχαιοελληνική και τη βυζαντινή ομηρική κριτική καμένων, διάκριση που ήταν μάλλον ασήμαντη για τον ίδιο τον Ευστάθιο. Ο Ευστάθιος ήταν κατά βάση δάσκαλος: αυτό που τον ενδιέφερε, και βάσει του οποίου οφείλει να κατανοηθεί και να αξιολογηθεί, είναι αυτά που έχει να πει και όχι η προέλευση του υλικού του. Η δική του αντίληψη για την κλασική παράδοση είναι καθολική και συγκεκριμένη, και αυτό θα πρέπει να είναι το πρώτο μάθημα που μας δίνει για τη βυζαντινή λογισύνη και φιλολογία.

Κατά μία έννοια αληθεύει πως στόχος της αρχαίας και βεβαίως και της βυζαντινής παιδείας ήταν η διάπλαση μαθητών που θα μοιάζουν στους δασκάλους τους (χωρίς φυσικά ποτέ να τους ξεπερνούν). Κατά πόσον αυτό

ισχύει και για τους σημερινούς διδασκάλους κλασικών γραμμάτων δεν είναι του παρόντος. Είμαστε πράγματι τυχεροί που έχουν διασωθεί ο επικήδειος θρήνος και το εγκώμιο (μονωδία) για τον Ευστάθιο, ο συγγραφέας των οποίων ήταν πιθανότατα μαθητής του. Πρόκειται για τον Μιχαήλ Χωνιάτη, ο οποίος διετέλεσε Μητροπολίτης Αθηνών κατά τις τελευταίες δεκαετίες του δωδέκατου αιώνα.

Ο θρήνος του Χωνιάτη για τον Ευστάθιο θα φανεί σε όποιον δεν είναι εξοικειωμένος με τη βυζαντινή ρητορική ως υπερβολικά φορτισμένος συναισθηματικά (για να το θέσω ευγενικά), αλλά στην αρχή του λόγου ο ίδιος ο Χωνιάτης συνειδητά θέτει το δίλημμα του κατά πόσον η πρέπουσα αντίδραση στον θάνατο είναι ο βουβός πόνος «που θυμίζει μυθολογικές φιγούρες που μαρμαρώνουν ή μεταμορφώνονται σε δέντρα» ή το ανεξέλεγκτο θρηνητικό ξέσπασμα σε όλη του τη βιαιότητα. Αυτός ο εμφανής προβληματισμός σχετικά με την κατάλληλη περίπτωση δεν μας θυμίζει απλώς πως το εγκώμιο και ο θρήνος αποτελούν μια μορφή «παράστασης», υπό την έννοια πως υπάρχει πάντοτε η αίσθηση πως απευθύνονται σε ένα κοινό που κρίνει, αλλά και πως, για εκείνους που εμφορούνται από κλασική παιδεία, ένα σημαντικό κομμάτι αυτής της κριτικής, και ως εκ τούτου και των στόχων της ρητορικής επίδειξης βασίζεται στην έννοια του «λογοτεχνικού είδους»,

άρα αυτό που έχει σημασία είναι πράγματι αυτό που αρμόζει στην περίσταση. Στην εισαγωγή του στην ιστορία της άλωσης της Θεσσαλονίκης ο ίδιος ο Ευστάθιος εξετάζει ποιο είδος αφήγησης αρμόζει, αφενός στους ιστορικούς που περιγράφουν γεγονότα στα οποία δεν συμμετείχαν, και αφετέρου σε εκείνους που περιγράφουν γεγονότα στα οποία είχαν άμεση εμπλοκή. Και εδώ κυρίαρχη θέση καταλαμβάνουν τα ζητήματα της κατάλληλης περιήστασης (καιρός) και του πρέποντος (τό σύμμετρον). Η ρητορική καταλληλότητα που επιδεικνύεται δεν είναι απλώς ένα, ας πούμε, «λογοτεχνικό» ζήτημα, αλλά είναι πολύ σημαντική για τον τρόπο παρουσίασης της ζωής κάποιου σε άλλους.

Ο επικήδειος λόγος του Χωνιάτη παρουσιάζει τη Θεσσαλονίκη να θρηνεί για «τον ωραίον νυμφίον», σαν να έχει αλωθεί άλλη μια φορά. Αυτός ο ρητορικός τρόπος χρησιμοποιείται και από άλλον έναν φίλο του Ευσταθίου, τον Ευθύμιο Μαλάκη, στην μονωδία του για τον Ευστάθιο που εκφωνήθηκε λίγο μετά τον θάνατο του Αρχιεπισκόπου. Ο υπέροχος θρήνος του Μιχαήλ Χωνιάτη στον τάφο του Αρχιεπισκόπου που απαγγέλλεται εκ στόματος της ίδιας της πόλης της Θεσσαλονίκης απαιτεί πληρέστερη ανάλυση, η οποία είναι δύσκολο να γίνει στο πλαίσιο αυτής της διάλεξης. Ας μου επιτραπεί όμως να σας δώσω μια ιδέα της άποψης του Μιχαήλ Χωνιάτη για τον Ευστάθιο ως δάσκαλο και ως μνητή σε μυστήρια:

«... ον ιδρώτι πολλή συνελέξατο παρ' αυτη πλούτον σοφίας, τούτου μεταδιδούς αφθόνως τοις φιλοπόνοις, κοινόν πρυτανείον λόγου και σοφίας πανδεχής εστία και άλλος Ελικών προκείμενος. Κήπος γαρ ην άκλειστος σοφίας και πλήρης αγρός ον ευλόγησε Κύριος και πηγή λόγων ασφράγιστος. Και παρήν τοις μαθητιώσι δρέπεσθαι προίκα και αρύεσθαι και κατεμφορείσθαι και μήκετι πεινήν ή διψήν του ακούσαι λόγον τεχνικόν ετ' έπιστημονικόν ... Μέλιτος γαρ απέσταζον αι των ομιλιών Ευσταθίου χάριτες ως ατεχνώς απορρωγές τινες νέκταρος, όθεν και εις άκρον ψυχής μυελόν τοις ακροαταίς εισδυόμενα τα διδάγματα και άντικρυς εγκαόμενα, διετηρούντο ανέκπλυτα λήθης ρεύματι ... Παρ' εκείνω δ' δμως ιεροφαντούντι τα λογικών τεχνών όργια, άμα τα Μουσών πεπάτηκέ τις προπούλαια... και τα των ανακτόρων έπώπτειεν αδυτα...»

Η ρητορική του Χωνιάτη είναι, όπως θα περιμέναμε, διανθισμένη με απηγήσεις της κλασικής λογοτεχνίας: η αναφορά στον Ευστάθιο ως «κοινόν

πρυτανείον λόγου και σοφίας πανδεχής εστία» δηλώνει πιθανότατα, μέσω της αναφοράς στον Πλάτωνα (Πρωτ. 337d) και τον Αθήναιο (5.187d-e), πως ο ίδιος ο Ευστάθιος αποτελούσε τη σύγχρονη ενσάρκωση ή πιθανότατα το υποκατάστατο της κλασικής Αθήνας ως κέντρου της ελληνικής γνώσης και σοφίας. Παραταύτα, στο επίκεντρο της παρουσίας του Χωνιάτη βρίσκεται φυσικά ο Όμηρος, τόσο επειδή είναι ιδιαίτερα σημαντικός για τον Ευστάθιο όσο και επειδή ο Χωνιάτης παρουσιάζει τους καρπούς της ευρυμάθειας και της διδασκαλίας του Ευσταθίου. Ο Ευστάθιος είναι υπό μία έννοια ένας δεύτερος Όμηρος, τον οποίο διεκδικούν περισσότερες από μία ήπειροι. Ο Όμηρος φυσικά προσφέρει και τα καλύτερα πρότυπα, για να περιγραφεί η ρητορική και διδακτική δεινότητα του Ευσταθίου. Οι λόγοι του είναι σαν τους Λωτοφάγους του Ομήρου: αν αρχίσεις να τους ακούς, δεν θα επιστρέψεις ποτέ στο σπίτι σου:

«Πόσοι μέχρι τούτου ρητορικοίς χάρισι θύειν ενόμιζον, εως των Ευσταθίου σειρήνων ηκροάσαντο».

Η φιλοφρόνηση αυτή αποτελεί μάλλον κοινοτοπία: στην εκδοχή του Ευθυμίου κανένας μορφωμένος άνθρωπος δεν θα έβαζε κερί στα αυτιά του, για να αποφύγει να ακούσει τα σαγηνευτικά λόγια του Ευσταθίου, και, αφού τα άκουγε, η μόνη του επιθυμία θα ήταν να πεθάνει βυθισμένος σε αυτή τη γλυκύτητα, όμοια με αυτή των Σειρήνων του Ομήρου που προκάλεσαν τον θάνατο τόσων ταξιδευτών.

Όσο κοινότοπη κι αν είναι η σύγκριση, θα ήταν ενδιαφέρον να διακρίνουμε στη φράση «των Ευσταθίου Σειρήνων» μια διακειμενική αναφορά στην εναρκτήρια παράγραφο του υπομνήματος του ίδιου του Ευσταθίου στον Όμηρο: «των Ομήρου Σειρήνων», καθώς ο Ευστάθιος αρχίζει το υπόμνημα στην Ιλιάδα με μια παραλλαγή της πολύ γνωστής «αλληγορίας» των Σειρήνων ως θελγήτρων της λογοτεχνίας γενικότερα. Κατά πόσο ο Χωνιάτης αναφέρεται συγκεκριμένα σε αυτά τα εισαγωγικά λόγια παραμένει αβέβαιο, δεν μπορούμε όμως, πιστεύω, να αμφισβητήσουμε το γεγονός πως έχει κατά νου την εκτενή πραγμάτευση της αλληγορίας των Σειρήνων στο υπόμνημά του Ευσταθίου στην Οδύσσεια (1706.23-1711.10). Ο Ευστάθιος συνεχίζει μια μακρά παράδοση αλληγοριών σχετικά με το γιατί ο φιλόσοφος Οδυσσέας, αλλά όχι και οι σύντροφοί του, μπορεί να ακούσει το μαγευτικό τραγούδι των Σειρήνων. Αυτό όμως που ενδιαφέρει ιδιαίτερα τον Ευστάθιο

στην πραγμάτευση του θέματος είναι το «τί τραγουδούσαν οι Σειρήνες;». Μια γενική απάντηση είναι «λογοτεχνία» ή, όπως το θέτει ο Ευστάθιος:

«ιστορίαι παλαιοί λόγοι, συγγραφαί, συνθήκαι μύθων των τε άλλων και όσοι φιλοσόφως ανάγονται, τοις τοιούτοις, δώσει τας ακοάς εν καιρώ και φιλόσοφος. Και τα μέν ησθείς εμφρόνως, τα δε και το χρήσιμον ερανισάμενος, εγκαταμίξει το εκείθεν καλόν και οικείοις σογγράμμασι και γενήσεται θεσπεσία Σειρήν οιά τις και αυτός». (Παρεκβολαί εις Οδύσσειαν 1708.39-43)

Η παραδοσιακή αντίληψη πως κάποιος διαβάσει «κλασική λογοτεχνία», με σκοπό να εμπλουτίσει τα δικά του κείμενα και λόγους, εντάσσει τον Ευστάθιο πλήρως στην παράδοση της ρητορικής διδασκαλίας, αλλά η πρωτότυπη ιδέα πως κάποιος μπορεί με αυτό τον τρόπο να μεταμορφωθεί ο ίδιος σε Σειρήνα φαίνεται πως προξένησε ισχυρή εντύπωση στον Χωνιάτη. Εξιδανικεύοντας την εικόνα των Σειρήνων, ο Ευστάθιος θεωρεί πως, αν κάποιος ακούσει το τραγούδι τους όπως αρμόζει, μπορεί να γίνει υποδειγματικός δάσκαλος τον οποίο θα μιμηθούν οι μαθητές του: ο Χωνιάτης θεωρεί πως ο Ευστάθιος ο ίδιος αποτελεί την ενσάρκωση αυτής της ιδέας. Για τον ίδιο τον Ευστάθιο μια είναι η πιο σημαντική «Σειρήνα» από όλες, ο Όμηρος. Για τον Ευστάθιο (και όχι μόνον για αυτόν βέβαια) ο Όμηρος χρησιμοποιεί το τραγούδι των Σειρήνων, για να προβάλλει τις απολαύσεις της ποίησής του και της ποίησης γενικότερα. Τι είναι αυτό που προσφέρουν οι Σειρήνες, ή η κάθε Σειρήνα, και κυρίως βέβαια ο ίδιος ο Όμηρος; «Τέρψη και γνώση» είναι η ομηρική απάντηση (Οδύσεια μ 188) και ο Ευστάθιος τονίζει πως αυτή είναι πράγματι η προσφορά του Ομήρου στους αναγνώστες του. Αυτό που υπαινίσσεται ο Χωνιάτης, και ίσως το είχε υπαινιχθεί και ο Ευστάθιος, αν υποπτευθούμε (όπως υποπτεύομαι εγώ) πως υπάρχει αρκετή αυτοαναφορικότητα στην περιγραφή του για το πώς πρέπει να χρησιμοποιείται η λογοτεχνία του παρελθόντος στο έργο κάποιου, ώστε αυτός να λειτουργήσει ως «Σειρήνα», είναι πως το ίδιο ακριβώς αποκόμισαν οι μαθητές και το ακροατήριο του Ευσταθίου.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Από τον ΣΤΕΦΑΝΟ ΜΕΡΛΙΑΟΥΝΤΑ.

Ο Αδαμάντιος Κοραής, ο οποίος, ως γνωστόν, δεν έτρεφε ιδιαίτερη εκτίμηση για το Βυζάντιο και τον βυζαντινό πολιτισμό, στην περίφημη Εισαγωγή του στα Αιθιοπικά του Ηλιοδώρου, όπου και καταθέτει το όραμά του για την παιδεία του έθνους, σημειώνει για τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης:

Εσπούδασα να κάμω τον παραλληλισμόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης και της νέας ταύτης, την οποίαν λαλούμεν την σήμερον. Έλαβα το παράδειγμα από τον εξηγητήν του Ομήρου, τον Θεσσαλονίκης Ευστάθιον, και το παραγγέλλω εις τους φιλόλογους του γένους, όσοι έχουσι την σοφίαν και τον ζήλον του Ευσταθίου. Ο σοφός και χρήσιμος ούτος ιεράρχης, εις τον οποίον το Γένος, όταν αναλάβει, χρεωστεί να ανεγείρει εικόνας, κατεγίνετο εις το να εξηγή τον αρχηγόν και γενάρχην της ελληνικής σοφίας, τον Όμηρον. (Αδ.Κοραή, Ηλιοδώρου Αιθιοπικών, μέρος Α?, σ. μη?-μθ?).

Ωστόσο, παρά την προτροπή του ορθολογιστή Κοραή, ο Ευστάθιος, το λαμπρό αυτό πνεύμα της ελληνοβυζαντινής παιδείας, δυστυχώς, παραμένει παραθεωρημένος και άγνωστος ακόμη και στους ίδιους τους έλληνες φιλόλογους, αλλά και στην ίδια του την πόλη και στο πανεπιστήμιό της.

Όταν αναφερόμαστε στον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης δεν πρέπει να φέρνουμε στο νου μας τον τυπικό, σχολαστικό βυζαντινό φιλόλογο και υπομνηματιστή, ο οποίος, κλεισμένος στο ημίφως του δωματίου του ασχολείται μονομερώς και ακατάπαυστα με την αντιγραφή των κειμένων της κλασικής αρχαιότητας, τη διόρθωση, το σχολιασμό, τις κριτικές παρατηρήσεις. Όπως σημειώνει ο K.Krumbacher , « ο Ευστάθιος εξέρχεται εκ της ομιχλώδους ατμοσφαιρας, εις την οποίαν έζησαν τόσοι άλλοι ακάρπως την σοφίαν γεωργήσαντες σχολιασταί, και παρίσταται ενώπιον ημών όχι τόσον εις τον στενόν φιλολογικόν κλάδον όσον εις την ιστορίαν του πολιτισμού και των γραμμάτων της εποχής του».

Ο Ευστάθιος του κατά Φλώρον, όπως αναφέρεται στην επιγραφή ενός λόγου του, γεννήθηκε, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, γύρω στο 1120 στην Κωνσταντινούπολη, η οποία υπήρξε, ταυτόχρονα, και η λόγω θρεψαμένη,

καθώς ήταν το αδιαμφισβήτητο πνευματικό κέντρο της αυτοκρατορίας, σε αντίθεση με την περιφέρεια, χωρίς να εξαιρείται και η Θεσσαλονίκη, η οποία, επίσης, υστερούσε σε παροχές και ευκαιρίες παιδείας. Τα πρώτα του γράμματα τα έλαβε στη σχολή της μονής της αγίας Ευφημίας, όπου και στη συνέχεια εκάρη μοναχός. Οπωσδήποτε, όμως, οι σπουδές και τα ενδιαφέροντα του δεν περιορίστηκαν μόνο στο σχολείο της μονής. Η εξαιρετικά υψηλή του παιδεία μαρτυρεί ότι έλαβε και ανώτερη μόρφωση σε σχολές ιδιωτικές ή δημόσιες. Η Κωνσταντινούπολη τον ΙΒ? αιώνα, την εποχή της λαμπρής αναγέννησης των Κομνηνών με τον σαφή προσανατολισμό στα κλασικά πρότυπα, ήταν πλήρης φιλολογούντων ανδρών και ήταν απόλυτα φυσικό μέσα σε μια τέτοια κλασικίζουσα πνευματική ατμόσφαιρα ο Ευστάθιος στα σχολεία της εποχής, από τη στοιχειώδη έως την ανώτατη εκπαίδευση, να έλαβε μια ισχυρή φιλολογική κατάρτιση, η οποία, ωστόσο, βρισκόταν σε συνάρτηση με την ευρυμάθεια και την πολυμάθεια. Ο Ευστάθιος με τη μόρφωσή του ενσαρκώνει πλήρως το πρότυπο του *homo universalis* πολύ πιο πριν από την ιταλική Αναγέννηση. Καθώς ο ίδιος ομολογεί: Ου ξηρός γέγονα την σοφίαν?? αλλά παντοδαπός πάσι γέγονα πράγμασι. Γνώσεις γλωσσικές, ιστορικές, λαογραφικές, γεωγραφικές, μαθηματικές, γνώσεις τεχνολογίας της εποχής διανθίζουν το πληθωρικό έργο του.

Με το πέρας των σπουδών του χειροτονείται διάκονος των πατριαρχείων, στη συνέχεια τιμάται με το εκκλησιαστικό αξίωμα του επί των δεήσεων και, λίγο πριν από την χειροτονία του σε επίσκοπο Θεσσαλονίκης, του απονέμεται ο τίτλος του δημοσίου διδασκάλου και του μαΐστορος των ρητόρων, διορίζεται, δηλαδή, καθηγητής της ρητορικής στην Πατριαρχική Σχολή, το περίφημο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα της Κωνσταντινούπολης. Το διδακτικό του έργο και η παρουσία του στη Σχολή είχαν τέτοια επιτυχία, ώστε ο Ευστάθιος κλέος έσχε ευρύ? απάντων κείμενος στόμασι. Ακόμη και στον ιδιωτικό του χώρο, δηλ. έξω από την αίθουσα διδασκαλίας, προσέτρεχε η φιλόλογος νεολαία πάσα και αναδεικνυόταν η κατοικία του σε ένα άλλο Μουσείο, μια νέα Ακαδημία, Στοά, Περίπατος. Στον μελισσώνα αυτόν του Ευσταθίου, όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Ευθύμιος Μαλάκης, προσίπταντο και αφίπταντο βοτρυδόν οσημέραι φιλόλογων σμήνη μύρια και αυτό συνέβαινε γιατί ο λόγος του διδασκάλου Ευσταθίου, όπως αναφέρει στη

Μονωδία του για τον Ευστάθιο ο Μιχαήλ Χωνιάτης, έσταζε νέκταρ και έμπαινε βαθιά στο μεδούλι των ακροατών, όπου αποτυπωνόταν για πάντα η σφραγίδα του και δεν ήτα δυνατόν να την ξεπλύνει το ποτάμι της λήθης.

Στην Πατριαρχική Ακαδημία ο Ευστάθιος δίδασκε όλη την πλειάδα των φιλολογικών μαθημάτων: ρητορική, φιλοσοφία, ερμηνεία κειμένων, ποιητική, μετρική, ετυμολογία, μυθολογία. Η φιλολογική αυτή πολυμέρεια του έδιδε τη δυνατότητα κατά την ερμηνεία των κειμένων να κατορθώνει μια σφαιρική, ολόπλευρη κειμενική προσέγγιση, όμοια με τις σύγχρονες μεθόδους διδακτικής των φιλολογικών μαθημάτων. Κατά τη μαρτυρία του Μιχαήλ Χωνιάτη, ο Ευστάθιος ου γαρ της εν χερσί βίβλου μόνης τον νουν ανέπτυσσε?..αλλά γε και των άλλων πολλά ξυνεφόρει παραμιγνύς. Όπως επισημαίνει η Παρασκευή Βαϊτση στη μελέτη της για τα Πινδαρικά του Ευσταθίου, « δίδασκε ερμηνεία, ανέλυε το κείμενο γραμματικά και συντακτικά, έκανε ετυμολογία λέξεων, ασχολείτο με τη μυθολογία και συζητούσε προβλήματα αισθητικά, ηθικά, ιστορικά, γεωγραφικά, ρητορικά».

Σύμφωνα με μαρτυρία του Μανουήλ Μοσχόπουλου, ο Ευστάθιος στη διδασκαλία της ερμηνείας του κειμένου είχε τον ακόλουθο προγραμματισμό: στο αρχικό στάδιο ερμήνευε ποιητές, έπειτα λογογράφους (έργα σε πεζό λόγο) και, τέλος, ρήτορες.

Πέραν των άλλων, η επιτυχία της διδασκαλίας του Ευσταθίου οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στα ευφυολογήματα, καθώς ο ίδιος διέθετε γνήσια σατιρική φλέβα. Η παρεμβολή τους κατά τη διάρκεια της παράδοσης των μαθημάτων έκανε τη διδασκαλία του ευχάριστη, ξεκούραστη και θελκτική για το ακροατήριό του. Έτσι, κατά τον Μιχαήλ Χωνιάτη, μπορούσε ο μαθητής να περνά όλη την ημέρα κοντά του ευχάριστα στο σχολείο και να ξεχνά το σπίτι του, όπως ακριβώς αυτός που τρώει το λωτό. Τα ευφυολογήματα αυτά ήταν, μάλιστα, τόσο επιτυχημένα, ώστε, τελικά, έγιναν παροιμιώδη και ακούγονταν στους δρόμους της πόλης, καθώς οι φιλόλογοι τα διέδιδαν από στόμα σε στόμα.

Για χάρη της διδασκαλίας των μαθητών του ο Ευστάθιος έγραψε για σχολική, κυρίως, χρήση στη διάρκεια της παραμονής του στην Κωνσταντινούπολη καθαρά φιλολογικά συγγράμματα. Το πιο σημαντικό από αυτά είναι τα Σχόλιά του στην Οδύσσεια και στην Ιλιάδα (Παρεκβολαί εις την Ομήρου Οδύσσειαν και Ιλιάδα). Από τη σύνθεση του έργου αυτού

αντιλαμβανόμαστε ότι η διδασκαλία των ομηρικών επών στη διδακτική του Ευσταθίου περιελάμβανε:

- α. Παρατηρήσεις γλωσσικές, συντακτικές και ετυμολογικές.
- β. Παρατηρήσεις πραγματολογικού χαρακτήρα (ιστορικές, γεωγραφικές, λαογραφικές, πολιτιστικές).
- γ. Αισθητικές (μετρικές παρατηρήσεις, σχήματα λόγου, στοιχεία δομής, αφηγηματική τεχνική).
- δ. Παρατηρήσεις θρησκευολογικού χαρακτήρα (ηθικές, θρησκευτικές, μυθολογικές).

Είναι φανερό ότι η διδακτική των ομηρικών επών του Ευσταθίου δεν υστερεί σε τίποτε από τα συστήματα διδακτικής των αρχαίων ελληνικών που ακολουθούμε σήμερα στα σύγχρονα σχολεία και, άρα, οι ισχυρισμοί ότι δήθεν κατά τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών οι βυζαντινοί παραθεωρούσαν την ιστορική ερμηνεία και απολυτοποιούσαν τη γλωσσική, κατατυραννώντας τους μαθητές, είναι εντελώς αστήρικτη και αβάσιμη και αποτελεί προϊόν παρωχημένων, πλέον, ιδεολογικών προκαταλήψεων. Για σχολική και διδακτική χρήση προορίζονταν και τα Σχόλια στον Πίνδαρο (Πινδαρικά Παρεκβολαί), έργο το οποίο ο K.Krumbacher κατατάσσει «εις τα πολυτιμότερα δείγματα βυζαντινής πολυμαθείας». Δυστυχώς, από το έργο αυτό δεν μας σώζεται παρά μόνον ο πρόλογος, ο οποίος, όμως, αρκεί για να πιστοποιήσει την πρωτοφανή φιλολογική οξυδέρκεια του Ευσταθίου. Πέρα από τα έργα αυτά, ο Ευστάθιος συγγράφει μία παράφραση του Γεωγραφικού Έπους του Διονυσίου του Περιηγητή με πλούσιο ερμηνευτικό σχολιασμό, έργο που μαρτυρεί τα ευρύτερα ενδιαφέροντα του Ευσταθίου, πέρα από τα στενά φιλολογικά, και τον αναδεικνύει ως ένα γεωγράφο της εποχής του.

Ο Ευστάθιος ως φιλόλογος έγραψε επίσης και σχόλια στα επιγράμματα της Παλατινής Ανθολογίας τα οποία, δυστυχώς, δεν έφτασαν ως τις μέρες μας. Το ενδιαφέρον του για το αρχαίο δράμα αποτυπώνεται στο έργο Περί Υποκρίσεως που έγραψε, όμως, αργότερα ως επίσκοπος Θεσσαλονίκης, ενώ φαίνεται ότι από τον Ευστάθιο προέρχεται και ένα τμήμα από τα σχόλια στην κωμωδία του Αριστοφάνη Νεφέλαι. Σε όλα του τα φιλολογικά έργα είναι κατάδηλη η άριστη γνώση των αρχαίων πηγών και των σχολιαστών. Χάρη στη δική του πολυμαθεία και σοφία έφτασαν ως τις μέρες μας απολεσθείσες φιλολογικές γνώσεις προερχόμενες, κυρίως, από την ελληνιστική περίοδο και

όλοι ομολογούν ότι πτυχές της ομηρικής ποίησης θα έμεναν για πάντα άγνωστες, αν δεν είχαμε τον ευφυή και συστηματικό φιλόλογο Ευστάθιο.

Ο Ευστάθιος το 1174 εκλέγεται μητροπολίτης Μύρων της Λυκίας, επειδή, όμως, η άσημη μητρόπολη δεν τον ενθουσίαζε και επειδή στο μεταξύ χήρεψε ο μητροπολιτικός θρόνος της Θεσσαλονίκης, στο διάστημα 1174-1176 ή, σύμφωνα με νεότερες απόψεις, στο διάστημα 1177-1180 ο Ευστάθιος εκλέγεται μητροπολίτης Θεσσαλονίκης και αρχίζει γι' αυτόν και το έργο του μια νέα περίοδος. Είναι βέβαιο ότι με την άφιξή του στη Θεσσαλονίκη έδειξε ενδιαφέρον για την ανόρθωση της παιδείας στην πόλη, η οποία δεν βρισκόταν σε ιδιαίτερα ικανοποιητικό επίπεδο, αν κρίνουμε από τη μαρτυρία του ότι στις μοναστηριακές βιβλιοθήκες της περιοχής δεν ήταν δυνατόν να βρει τα έργα του Γρηγορίου του Θεολόγου. Σύμφωνα με τον Π. Χρήστου, στη Θεσσαλονίκη υπήρχε ανέκαθεν μια ανώτερη Σχολή υπό την αιγίδα της τοπικής εκκλησίας προσαρτημένη στο ναό της καθολικής εκκλησίας, δηλαδή στο ναό του Αγ. Δημητρίου. Τη Σχολή αυτή τη βρήκε σε λειτουργία ο Ευστάθιος, τη βοήθησε να αναβαθμιστεί και την εξύψωσε σε τέτοιο επίπεδο, ώστε κατόρθωσε να προσελκύσει και μαθητές από ξένα μέρη και μάλιστα Σέρβους. Στη Σχολή αυτή προφανώς δίδασκε και ο ίδιος ο Ευστάθιος και το γεγονός αυτό κυρίως ήταν που της έδωσε φήμη και αίγλη.

Στη διάρκεια της παραμονής του στη Θεσσαλονίκη και της επισκοπικής του θητείας ο Ευστάθιος έγραψε έργα που σχετίζονται με την επισκοπική του ιδιότητα και την πολυκύμαντη σχέση του με το ποίμνιο. Λόγοι εκκλησιαστικοί, εκκλησιαστικοί ύμνοι, μονωδίες, εγκώμια αγίων, επιστολές, λόγοι με τους οποίους επιχειρεί να διορθώσει τα κακώς κείμενα του μοναχικού βίου, να στηλιτεύσει την εμπαθή στάση των αντιπάλων του ή να δηλώσει την αποστροφή του για την υποκρισία τόσο στον εκκλησιαστικό όσο και, ευρύτερα, στον κοινωνικό χώρο. Τα έργα αυτά αναδεικνύουν τον Ευστάθιο ως ικανότατο ρήτορα, υμνογράφο, αγιολόγο, αλλά και ανυποχώρητο υπέρμαχο της αλήθειας, της δικαιοσύνης, της ευθύτητας και της εντιμότητας.

Από τα έργα της Θεσσαλονίκης αυτό που τον αναδεικνύει και τον καθιερώνει ως ιστορικό, πλέον, είναι η ιστορική του συγγραφή για την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς της Σικελίας το 1185. Στο έργο αυτό από την άποψη της σύνθεσης αναδεικνύεται όλο το πολυσύνθετο συγγραφικό ταλέντο του Ευσταθίου, αφού κατορθώνει να συγκεράσει την

ιστορική μεθοδολογία και γραφή με στοιχεία αφηγηματικής λογοτεχνικής τεχνικής και σάτιρας, ώστε να κατορθώσει μια απaráμιλλη συνθετική δημιουργία, ένα κράμα καινόν, καρπό μιας πραγματικής ιδιοφυΐας. Στο έργο αυτό, πέρα από την ιδιαίτερα νατουραλιστική απόδοση των σφαγών, των λεηλασιών, των βιαιοπραγιών στις οποίες προέβησαν με κτηνωδία οι Νορμανδοί σε βάρος του ποιμνίου του, πέρα από τον αυθόρμητο, ανεπιτήδευτο και γνήσιο εγκωμιασμό του ηρωισμού των Θεσσαλονικέων, ο Ευστάθιος δίνει ξεκάθαρα το κοινωνικό και πολιτικό του στίγμα. Θεωρεί ότι ο ίδιος είναι οργανικό μέρος του απλού ηρωικού λαού της Θεσσαλονίκης, διαχωρίζει τη θέση του από τους υψηλούς αυτοκρατορικούς αξιωματούχους της πόλης, τους οποίους σατιρίζει και γελοιοποιεί ως ανάξιους, ανίκανους και προδότες, και εκφράζει την αποστροφή του για τον διεφθαρμένο αυτόκράτορα της Κωνσταντινούπολης Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό. Ως ιστορικός ο Ευστάθιος μπορεί και καταγγέλλει την αυτοκρατορική εξουσία της εποχής του γιατί, κατά δήλωσή του στην φιλοσοφημένη προθεωρία του έργου του, δεν είναι μόνο συγγραφόμενος αλλά και χρωτισθείς τω κακώ. Δεν είναι ο συγγραφέας της πολυθρόνας που καταγράφει τα γεγονότα από χρονική απόσταση και μέσα στην ασφάλεια του δωματίου του. Είναι ο ματωμένος συγγραφέας επίσκοπος, ο οποίος γράφει το ιστορικό του έργο, ενώ ακόμη οι Νορμανδοί βρίσκονται μέσα στην πόλη και την καταστρέφουν. Ο Ευστάθιος, ζώντας και γράφοντας άμεσα τα γεγονότα, καταθέτει το γνήσιο θρήνο του για τα πάθη των συμπολιτών του και την αγωνία του για την έκβαση της περιπέτειας της πόλης. Από άποψη αφηγηματολογική εμφανίζεται στη συγγραφή ένας ηρωοποιημένος αφηγητής. Ο συγγραφέας συμμετέχει ενεργά στην ιστορία. Στην ιστορική συγγραφή του Ευσταθίου δεν υφίσταται το ηθικό δίλημμα «δράση ή γραφή», «πένα ή ξίφος» που αντιμετωπίζουν πολλοί νεότεροι συγγραφείς, καθώς η γραφή είναι μέρος και προϊόν της δράσης και η δράση συνοδοιπόρος της γραφής. Εναλλάσσοντας, συχνά, την πρωτοπρόσωπη με την τριτοπρόσωπη αφήγηση, εμφανίζεται μέσα στο κείμενο να αφήνει το επισκοπείο του και να πολεμά στις επάλξεις μαζί με τους ιερείς και όλο το ανθρώπινο δυναμικό της τοπικής εκκλησίας. Μετά την άλωση, τον βλέπουμε να συλλαμβάνεται και να οδηγείται αιχμάλωτος μπροστά στον αρχηγό των Νορμανδών, Γουλιέλμο. Παρά τις απειλές και τους εκβιασμούς δεν κάμπτεται το φρόνημά του και με το θάρρος και την

παρρησία που τον διακρίνει, απαιτεί από τον Γουλιέλμο την άμεση κατάπαυση των λεηλασιών. Και όλα αυτά τα υπέφερε, ενώ είχε τη δυνατότητα να αναχωρήσει με ασφάλεια για την Κωνσταντινούπολη μαζί με τη συνοδεία του, πριν από την άλωση από τους Νορμανδούς. Προτίμησε ως γνήσιος ποιμένας να παραμείνει να αγωνιστεί και να κακοπαθήσει για το ποίμνιό του. Όπως σημειώνει ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων Β? «και μόνον διά την ηρωικήν ταύτην στάσιν του κατά την τραγικήν περίοδον της αλώσεως της πόλεως, η Θεσσαλονίκη θα ώφειλε εις το διηνεκές αιωνίαν την ευγνωμοσύνην της εις τον μέγαν ιεράρχην αυτής».

Ο Ευστάθιος δεν ήταν τυπική περίπτωση επισκόπου. Αγωνίστηκε για το ποίμνιό του ποικιλότροπα. Στηλίτευσε την κοινωνική αδικία, τις φορολογικές ατασθαλίες, την οικονομική εκμετάλλευση των πλουσίων τοκογλύφων σε βάρος των φτωχών οφειλετών, την αυθαιρεσία της εξουσίας έναντι του λαού. Από την άποψη αυτή έχουν εξαιρετική σημασία οι ιδιαίτερα προοδευτικές, ρηξικέλευθες και τολμηρές για την εποχή πολιτικές και κοινωνικές του απόψεις, οι οποίες τον καταξιώνουν ως ένα ελεύθερο και φωτισμένο πνεύμα, έναν μεγάλο ανθρωπιστή του καιρού του.

Ο Ευστάθιος, παρά την υψηλή κλασική του παιδεία, παρά την αγάπη του για την αττικίζουσα γλώσσα, παρά την αριστοκρατική του καταγωγή αγάπησε τον απλό βυζαντινό λαό γι? αυτό και διάσπαρτες στα έργα του συναντούμε πολλές παρατηρήσεις για τη δημώδη γλώσσα της εποχής του και αντλούμε λαογραφικές πληροφορίες για τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα του ιδιωτικού βίου των βυζαντινών. Στη σπουδή αυτής της πολύτιμης πτυχής του έργου του Ευσταθίου σημαντική είναι η συμβολή του Φαίδωνος Κουκουλέ με τις μελέτες του «Ευσταθίου Θεσσαλονίκης τα Γραμματικά» και «Ευσταθίου Θεσσαλονίκης τα Λαογραφικά», όπου ο Ευστάθιος αναγνωρίζεται τόσο «ως γραμματικός της επί των χρόνων του δημώδους γλώσσης» όσο και ως ο σπουδαιότερος πρόδρομος της σύγχρονης λαογραφικής έρευνας με έντονη τη συνείδηση της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού.

Ως τελική κατάθεση, επισημαίνουμε ότι ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης τιμήθηκε ως άγιος και μάλιστα ως θαυματουργός άγιος από το λαό της πόλης του, αλλά και καθολικά της Μακεδονίας, σχεδόν αμέσως μετά το θάνατό του (πιθανόν το 1196). Εικαστικές του παραστάσεις ως αγίου έχουμε από πολύ

νωρίς. Τη μορφή του συναντούμε αγιογραφημένη στην Πρόθεση του καθολικού της μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους (1312), στο ιερό της εκκλησίας του κράλη στη μονή Studenica (1314), στο ιερό του ναού του αγ. Νικήτα κοντά στα Σκόπια (1315), στον αγ.Γεώργιο στο Κουμάνοβο (1317/18) και στο καθολικό της μονής Gracanica στην Πρίστινα (1321). Έμεινε γνωστός στην ιστορία της εκκλησίας για τη σεμνότητα και τον ασκητικό του βίο, για την αυτοθυσία για το ποίμνιό του, για το ακέραιο του χαρακτήρα του, για την παρρησία, το θάρρος του και, προπάντων, τη μύησή του τόσο στην ανθρώπινη όσο και στη θεϊκή σοφία. Ένας φιλόλογος άγιος της Θεσσαλονίκης. Έχουμε και εμείς χρέος, οι φιλόλογοι της Θεσσαλονίκης, να τον τιμούμε, να τον θυμόμαστε και, κυρίως, να μελετούμε το έργο του, κατά το πρότυπο του φιλευσταθίου Αδαμαντίου Κοραή.

Πηγή : <http://2lyk-thermis.thess.sch.gr/articles-teachers/>